

Tomelilla kyrka

Lunds stift

Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

Kerstin Börjesson 2022-06-02

Omslag: Tomelilla kyrka i april 2016. Foto: Kerstin Börjesson

Tomelilla kyrka från öster.

Tomelilla kyrka

Tomelillabygdens församling, Österlens kontrakt, Lunds stift, Tryde socken, fastighet Tomelilla kyrkogården 1, Tomelilla kommun, Skåne län och landskap

Beskrivning och historik

Kyrkomiljö

Tomelilla ligger på Österlen i sydöstra Skåne. Tomelilla omnämns första gången i skriftliga källor som "Tommorp Lille" år 1437. Till en början var Tomelilla endast en liten by som ingick i Tryde kyrksocken. Tomelilla hade ingen egen kyrka. År 1866 drogs järnvägssträckan Ystad-Eslöv fram till Tomelilla vars historia som järnvägsort startade. Ännu på 1860-talet var Tomelilla en liten by i jämförelse med de omgivande byarna Tryde, Ramsåsa, Benestad och Ullstorp. Med anslutning till järnvägsbanorna Simrishamn-Tomelilla 1882, Malmö-Tomelilla 1892-93 och Tomelilla-Brösarp 1901 blev Tomelilla en viktig järnvägsknut och utvecklades till centralort i området. Genom kungligt brev erhöll Tomelilla status som municipalsamhälle vid 1800-talets slut och 1921 blev orten köping. Idag utgör Tomelilla egen kommun.

Tomelillas centrala delar består av en småskalig bebyggelse med viss stadsmässig prägel. Bebyggelsen är framför allt från sent 1800-tal och tidigt 1900-tal. När kyrkogården anlades låg den i södra utkanten av samhället. Sedan dess har orten expanderat vilket gör att kyrkan och kyrkogården idag har ett centralt läge.

Kyrkobyggnad

Tomelilla kyrka ritades av Alfred Arwidius och uppfördes 1908 som begravningskapell på den samma år anlagda kyrkogården. Byggmästare var Per Andersson. Kyrkan byggdes i tegelgotik med strävpelare utmed långsidorna och blinderade trappstegsgavlar. Långhuset är försett med ett mittkvadratisk torn som är uppbyggt ovanpå kyrkans entrégavel och smalare än långhuset. Långhusets takfall omsluter således tornets sidor. Tornets nedre våningsplan upplevs exteriört som en del av långhuset. Kyrkan är orienterad enligt kyrkogårdens centralaxel i nordväst-sydöstlig riktning med en lägre och smalare korttillbyggnad i sydöst. Koret var till en början kapellets sakristia, vilket byggdes om till kor i samband med att kyrkan fick status som församlingskyrka 1926. Sakristian placerades då i en lägre byggnadsdel vid dess södra sida som tidigare utgjorde entrédelen till sakristian. Utöver detta kompletterades kyrkorummet med altare, altartavla, altarring, predikstol och dopfunt av trä. El och vattenburen värme installerades i kyrkan året därpå. Utvändigt gjordes en ramp framför kyrkans entré kring 2005.

Invändigt har ett par större renoveringar utförts. År 1958 renoverades kyrkan under ledning av arkitekt Eiler Graebe. En ny orgel tillkom och orgelläktaren byggdes om med nytt bjälklag och större valvöppning till kyrkorummet. De största förändringarna genomgick kyrkans interiör i samband med en renovering 1972-1973 under ledning av arkitekt Torsten Leon-Nilson. Nytt värmesystem med golvvärme i kyrkorummet installerades. I kyrkorummet göts ett betonggolv och golvtegel lades. Golvvärmen kompletterades med en luftvärmefläkt som placerades i entrén öster om koret. En kistkammare under långhusgolvet från kyrkans tid som begravningskapell fylldes igen. Fönsteröppningarna i koret och ett par fönster i långhuset försågs med glasmålningar komponerade av konstnär Martin Sjöblom, Skepparp. Övriga fönster försågs med rökfärgat glas. Ny bänkinredning tillverkades och predikstolen ersattes med en talarstol/ambo. Vid 1970-talets renovering målades interiören om. År 1984 fick kyrkans interiör en något ljusare färgsättning och 2005 målades kyrkan om invändigt. Sedan den senaste renoveringen har ett par inventarier tillkommit och talarstolen har tagits bort.

Exteriör

Kyrkans stomme består av fullmur av rött tegel murat i blockförband, med vartannat skift löpare och vartannat koppstenar. Teglet till kyrkan tillverkades av ett lokalt på Fylans tegelbruk. Längst ned på fasaderna finns en relativt hög sockel av kluven granit och i brösthöjd löper en gördelgesims av kalksten. Längs långhusets fasader finns strävpelare vilka når upp till takfoten. I höjd med fönsteröppningarnas överdel sträcker sig ett dekorativt band i form av två murskift räfflat tegel. Upp till avslutas fasaderna med ett listverk, en så kallad gesims, i form av ett sågtandsskift och ett par utkragande murskift. Gavelsidorna på kyrkans lägre delar och på tornet höjer sig över takfallen genom ett murkrön med mönstermurning. Gavelkrönen är också försedda med fialliknande trappsteg vid sidorna och i mitten. Den mittersta fialen över långhusets gavel utgör också skorsten. I korets och tornets gavelsidor finns vardera fem

rundbågiga blinderingar, putsade och vitmålade. Ett par blinderingar finns också nedtill i tornets nordvästra sida.

På långhusets sidor finns sju rundbågiga, högt placerade fönsteröppningar. Fönstren längst i nordväst, på vardera långsidan, vetter mot tornets bottenvåning. Övriga fönster är ordnade parvis två och två och utgör fönsteröppningar till kyrkorummet. Ett fönster finns också i korets östra sida. Fönsterbågarna är av grönmålat järn med spröjsade glas och fönsterfallen är avtäckta med sågad kalksten. Ett par fönsterbågar i långhuset är försedda med glasmålningar. Förutom dessa fönster finns ett runt rosettfönster över huvudentrén i tornet. Till nuvarande sakristian finns en senare fönsteröppning mot sydost. Öppningen är försedd med blyspröjsat glas. Tornets ljudöppningar är fyra till antalet, två mot nordväst och en i vardera av tornets sidor. Ljudluckorna till dessa är av grönmålad liggande träpanel.

Tre ingångar finns till kyrkan. Huvudentrén till kyrkan är i tornets/långhusets gavelsida och ingångar finns också på vardera sidan om koret, till sakristian respektive ett förrådsutrymme. Ingångarna är högt placerade med trappor som leder upp till dörrarna. Dörröppningarna är rundbågiga med undantag av ingången till sakristian. Dörrarna har en blåmålad paneltäckning med dekorativa smidesbeslag. Huvudentrén har en särskilt påkostad utformning. Öppningen är murad med tre tegelsprång och valvbågen omfattas av omväxlande rött tegel och kvadrar av kalksten. Överst finns en sten med huggen dekor i form av ett likformat kors som når upp till rosettfönstret över portalöppningen.

Kyrkans yttertak består av sadeltak täckta med glaserat och profilerat falstaktegel. Korets takfall går ut över tillbyggnaderna vid dess sidor så att dessa upplevs som en del av koret. Långhusets yttertak i anslutning mot tornet är valmat mot nordvästra gavelsidan vilket gör att tornet ser ut att vara högre från ingångssidan. Strävpelarna är likaså avtäckta med tegel liksom ursprungligen även gavlarnas murkrön. Utifrån äldre foton verkar murkrönen ha plättäckts relativt tidigt. Nuvarande plättäckning är av rödmålad plåt. Inskottsplåtar och avvattningssystem är av kopparplåt. Istället för hängrännor eller fotrännor finns en särskilt utformad ränna med kvadratisk genomskärning vilken vilar på takgesimsen. I tornetsnock sitter en vindflöjel i form av en tupp.

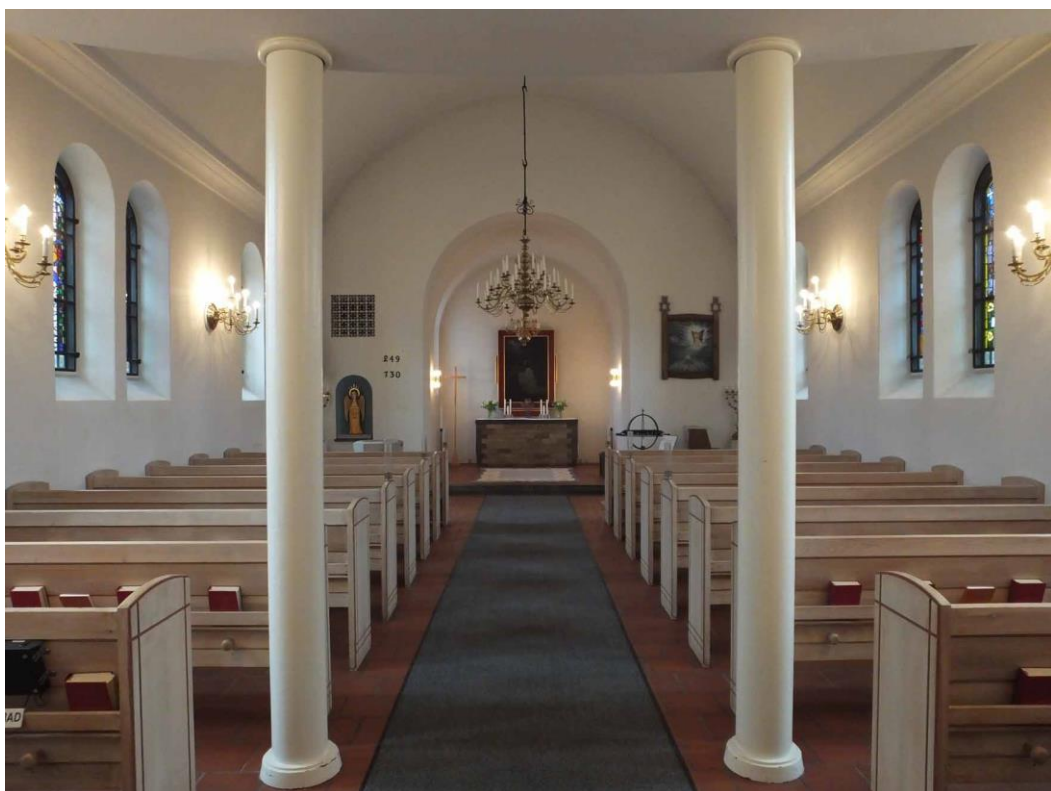
Interiör

Tornets nedre våning har en tredelad planform med kvadratisk vapenhus/entréhall, i mitten, samt trapputrymme på ena sidan och förråd på den andra sidan. Väggarna är putsade och vitmålade och taket består av en träpanel. Ytterdörrrens insida är målade i en ljus ekådring. Övriga dörrar i utrymmet har samma utförande och samtliga är sannolikt från 1908. Under en matta ligger ett ursprungligt golv i form av viktoria-plattor i svart och vitt med en klassicerande meanderbård. Dörrar i vapenhusets sidor leder in till trappan till orgelläktaren samt förrådet i öster.

Trappan till orgelläktaren är av gjuten betong. Orgelläktaren sträcker sig över tornets botteväning och in över långhusets västra del med ett rundat avslut mot kyrkorummet. Mellan tornet och orgelläktaren finns en bred stickbågig öppning. Orgelns spelbord och huvudverk står framför tornöppningen. Läktarens bjälklag består av gjuten betong på järnbalkar inmurade i tornmuren och understött av fyra vitmålade pelare av gjuten cement i framkant. Läktarbarriären är från 1959 och består av falsade, profilerade panelbrädor med svarvade kolonner. I barriärens mitt är orgelns ryggpositiv placerat.

Kyrkorummet har ett golv av röda kvadratiska tegelplattor. Väggarna och innertak är putsade och vitmålade. Taket består av ett trätunnvalv fogat till det ursprungliga tredingstaket, dvs. ett tredelat trävalv.

Koret är smalare än långhuset och upphöjt ett steg från långhusgolvet. Ett steg av krysshamrad komstakalksten markerar övergång till koret liksom triumfbågen, den rundbågiga valvbågen mellan kor och långhus. Koret täcks av ett tunnvalv vilket är putsat och vitmålat likt övriga väggar. I den östra väggen finns korets enda fönsteröppning då de två gavelfönstren mot sydost är igensatta från insidan. Altaret och altaruppsatsen är ställda mot gavelväggen. I korets södra sidan finns en ingång till nuvarande sakristian, tidigare korets entréhall.

Kyrkorummet sett mot koret.

I sakristian finns en enkel skåpsinredning för textilier. Ett av skåpen är flyttbart och bakom detta döljs ytterdörren mot söder. Mot kyrkorummet finns den igensatta dörröppningen till predikstolen. Dörrnischen är omgjord till förrådsutrymme. Utrymmet öster om koret är inte längre i bruk och utgör plats för en värmefläkt. Utrymmet är inte tillgängligt från kyrkorummet då dörren däremellan är igensatt. I dess ställe finns en liten nisch med en skulptur och över detta ett ventilgaller till varmluftsfläkten.

En stege bakom orgeln leder upp till klockvåningen i tornets tredje våningsplan. I utrymmet finns en klockbock för kyrkans ringklocka. Väggarna är putsade och mot söder finns en ingång till långhusvinden. Klockvåningen är avskiljd från tornvinden med en brädtäckning. Tornets taklag är uppbyggda med sparrar, hanband och bindbjälkar. Tornvindens golv är belagt med kalkgrus och tegelkross.

Långhusvindens taklag utgörs av sparrar och saxsparrar sammanfogade med kraftiga bultar. På långhusvinden ligger långhusets ursprungliga tredingstak fritt från isolering med synlig ovansida ovanför trätunnvalvet. Tredingstakets panel är spikad mot hanbjälkarna. Trätunnvalvets panel är troligen fogat till formbrädor under tredingstaket.

Inredning och inventarier

Altare

Blockaltare från 1973 ritat av Torsten Leon Nilson. Altaret är murat av komstakalksten med kryssharnrad yta och altarskiva med lågerhuggna kanter.

Altartavla

Altartavla med motiv av Jesus i Getsemane målad av Henning Malmström. Tavlan är försedd med en bred tavelram i röd färgton med guldlistor ritad av Torsten Leon Nilson 1974.

Dopfont

Dopfont utförd i Höörsandsten av stenhuggarmästare Eric Johansson, ritad av Torsten Leon Nilson. Fontens cuppa har åttakantig form med uppåt vidgande sidor. En grund uthuggning finns i cuppans ovansida vilken är avpassad till fontens dopfat. Skaftet är åttakantigt, nedåt vidgande med raka sidor och en svagt markerad skaftring i ovankant. Det tillhörande dopfatet av silver ritades av Einar Lundberg och tillverkades av M. Lysell, Trelleborg.

Bänkar

Öppen bänkinredning av vitlaserad furu ritad av Torsten Leon Nilson. Bänkinredning tillverkades av Plahns snickerier i Åstorp i samband med renoveringen 1972-1974. Bänkarna är utförda med rakt avlutade ryggar och något rundade gavlar. I gavelsidorna finns infrästa linjer målade i rött.

Kyrkorummet sett från koret mot läktaren och ingången till kyrkan.

Orgel

Orgel med 11 stämmor tillverkad av Fredriksborgs orgelbyggeri, Hilleröd i Danmark. Orgelhuset består av panel av furu.

Klocka

Ringklocka av malm gjuten 1928 av M. O. Olsson i Ystad.

Övrigt

Två fönsterbågar på korets norra och södra sidor är försedda med glasmålningar utförda av konstnär Martin Sjöblom, Skepparp 1972-1974. Målningarnas motiv föreställer scener ur Jesu liv. Korets fönster består av färgade glas med ett latinskt kors av brunfärgade glas omgivet av en krans av glas i blå toner.

Kyrkogård

Kyrkogårdens äldsta del har en avlång, triangulär plan intill järnvägensspårens södra sida. Plats avsattes redan till en början norr om kyrkogården för framtida behov. Kyrkogården utvidgades i hela sin norra sträckning omkring 1958 efter en plan utförd 1952 av Eiler Graebe. Den nordvästra entrén till kyrkogården gjordes om med mur och grindöppningar 1960. Omkring 1967 togs en urlund i bruk vilken ligger i nya kyrkogårdens norra del. 1978 planlades ytterligare urngravplatser sydost om de tidigare samt en oval minneslund. År 2002 anlades askgravplatsområde intill kyrkogårdens norra entré.

Kyrkogården omges av en tegelmur i den norra spetsen med ingångar i form av svartmålade järngrindar i nordväst, norr och väster. Övriga delar omges av nätstängsel och klippta häckar. En ursprunglig grindöppning finns längst i söder. På den gamla delen är gravplatserna ordnade i tre stråk mellan tre huvudgångar som strålar samman vid kyrkans sydöstra sida. Gångarna kantas av hamlade lindar. Större gravplatser finns utmed huvudgångarna medan mindre gravplatser är ordnade i rader vinkelrät mot huvudstråken. Den nya kyrkogårdsdelen i norr är indelad i gravgårdar inramade av klippta häckar., ett antal större gårdar i mitten och mindre vid sidorna.

Byggnader på kyrkogården

En personalbyggnad uppfördes 2015 i kyrkogårdens norra hörn. Byggnaden har fasader av rött tegel och flackt sedumtäcktt yttertak med utskjutande takfot. Vid entrén i östra sidan finns en handikappanpassad toalett med entré från kyrkogården. Intill södra sidan av den nya personalbyggnaden ligger ett bårhus ritat 1968 av Eiler Graebe. Bårhuset är uppbyggt av mörkbrunt tegel med skiffertäckt sadeltak. Vindskivor och takplåt är av koppar medan hängrännor och stuprör är bytta till brun plåt. Ytterporten består av en kopparbeslagen pardörr. Fönsteröppningarna till bårhuset är långsmala och består av blyinfattat med råglas.

Askgravlundan på kyrkogårdens senare utvidgning planlagd av Eiler Graebe. I fonden till höger syns gravkapellet ritat av samme arkitekt.

Ytterligare en byggnad, den gamla ekonomibygnaden, finns utmed den gamla kyrkogårdens västra gräns. Byggnaden inrymde ursprungligen pannrum, bårhus och toaletter och ritades 1926 av Karl Eriksson, Ystad. En senare tillbyggnad i samma stil har förlängt byggnaden mot söder. Ekonomihuset är uppbyggd av rött tegel i blockförband, samma förband som till kyrkan. Taket är ett sadeltak av enkupigt, rött tegel. Gavlarna är murade med dekorativa strömskift och fönster och dörrar är murade med raka valv av stående tegel. Mot norr finns två enkeldörrar till toalettutrymmen och i öster en pardörr i den gamla delen och en enkeldörr till den senare tillbyggnaden. Dörrarna är täckta av en grönmålad, liggande pärlspontspanel.

En ekonomibygnad med garage och förråd/verkstad finns i östra hörnet av kyrkogården intill en större infart från öster. Fasaderna består av trapetskorrugerad plåt med sadeltak av svart korrugerad plåt. Två inkörspportar finns mot kyrkogårdssidan.

Karaktärisering

Tomelilla ingår i ingår i kulturmiljöprogram för Skåne och bedöms enligt länsstyrelsen vara en särskilt värdefull kulturmiljö i Skåne med karaktären av stationssamhälle och centralort. Tomelilla kyrkogård bildar tillsammans med den äldre bebyggelsen i Tomelillas stadskärna en viktig del av ortens kulturhistoriska miljö. Genom ortens relativt unga historia finns ännu ett läsbart och tydligt sammanhang mellan byggnader och strukturer såsom gatunät, järnvägslinjer och omkringliggande byar. Inte minst som kyrkogården planlades i samband med den första stadsplanen. Den tid som kyrkogårdens äldsta delar och kyrkan representerar kan karaktäriseras som ortens storhetstid och har avsatt tydliga spår med en stark tidsprägel som till stora delar ännu är bevarade.

Kyrkogårdens närmaste omgivning består av ett egnahemsområde med villor från 1900-talets första hälft. Genom järnvägsspåren intill kyrkogårdens norra sida finns ännu en tydlig avgränsning till Tomelillas centrum även om kyrkogården tidsmässigt hör mer ihop med de centrala delarna. Kyrkogården med kyrkan har en väl genomtänkt och strikt planläggning vilket är typiskt för det tidiga 1900-talet. Gravplatser och växtlighet samt byggnader är delar av en välordnad helhet. Längs huvudstråken hittar man större gravplatser med gravvårdar av hög kvalitet och inte sällan monumental prägel. I de gamla delarna av kyrkogården har en hel del gravplatser återlämnats och lagts igen vilket ger ett lite sargat intryck. Den nya kyrkogårdsdelen är en representant för 1950-talets tanke med lite mer intima gravkvarter som bildar fina trädgårdsrum omslutna av grönskande häckar. De nya delarna har utvecklats med nya urngravplatser, minneslund och askgravlund som inkorporerats i planen i enlighet med dess ursprungliga karaktär. Den äldre kyrkogårdsdelen framstår som mer oförändrad. Gravkapellet från 1960-talet och den äldre ekonomibygnaden utgör viktiga delar av kyrkogårdens historia och framför allt det senare gravkapellet håller en hög arkitektonisk kvalitet och är också ett exempel på arkitekten Eiler Graebes arbete.

Kyrkan karaktäriseras av hög kvalitet framför allt vad gäller fasadernas murning med många genomtänkta detaljer. De ovanligt utformade hänggrännorna kan ha tillkommit senare men är en intressant lösning som låter takgesimsen vara synlig. Till sin form är kyrkan en nedskalad version av en normalstor församlingskyrka från tidigt 1900-tal. Detta är så genomarbetat i alla detaljer att man lätt luras att tro att den är större än den i själva verket är. Kyrkans ursprungliga interiör var mer avskalad och relativt anspråkslös vilket också i viss mån är typiskt för det tidiga 1900-talet. Invändigt var kyrkans utrymmen slimmade till sitt yttersta. Den nuvarande sakristian, orgelläktaren och biutrymmen i tornets bottenvåning är minimala. Långhuset med bänkarna upplevs trots det som luftigt och spatiöst. En del finns kvar av den ursprungliga inredningen framför allt i form av snickerier, exempelvis dörrar, medan det mesta av den fasta inredningen har bytts ut eller kompletterats. När kapellet gjordes om till kyrka 1926 inreddes sakristian till kor och kompletterades med predikstol. Under Torsten Leon Nilsons renovering gjordes en försköning av interiören genom tillskott av bänkarna, ljuskronor och lampetter, altare, dopfunt. Den nya inredningen gav kyrkorummet en större tyngd och mer karaktär av stadskyrka om än i betydligt enklare form. Trots sin litenhet äger kyrkorummet alla komponenter som man förknippar med en normalstor landsortskyrka. Leon Nilssons inredning är tidstypiskt och framför allt dopfunt och altare har höga hantverksmässiga kvaliteter.

Värden att tänka på

- Till kyrkans främsta värden hör dess exteriör och kyrkans inordnande i kyrkogårdsplanen. Fasadens detaljer är välbevarade har stora byggnadstekniska och arkitektoniska kvalitéer. Vid renovering bör de ursprungliga materialvalen användas.
- Invändigt bör man vara rädd om kapellets originaldetaljer och planlösning. Arkitektens grundidé bör respekteras.
- Gravvårdar längs huvudstråken i den äldsta kyrkogårdsdelen har stor betydelse för kyrkogårdens karaktär och bör om möjligt bevaras på ursprunglig plats även efter att de återlämnats. I övrigt bör gravvårdar med högt kulturhistoriskt värde bevaras.
- Både på nya och gamla kyrkogårdsdelen är strukturerna mycket viktiga att bevara då de är en del av den övergripande planläggningen och mycket tidstypiska.
- Graebes gravkapell och det gamla gravkapellet är viktiga delar av helheten och bör bevaras vad gäller dess exteriör. Det senare har även höga arkitektoniska kvaliteter invändigt och varsamhet bör gälla vid renovering.

Skydd

Kyrkor och kyrkogårdar tillkomna före 1940 skyddas som kyrkligt kulturminne, enligt Kulturminneslagen 4 kap.

Källor

Ortsrapport för Tomelilla, Kulturmiljöprogram Tomelilla, Regionmuseet Kristianstad, 2002.
Skåne, Landskapets kyrkor, red. Markus Dahlberg, Riksantikvarieämbetet, 2008.
Sockenkyrkorna – kulturarv och bebyggelsehistoria, Riksantikvarieämbetet, 2008.
Tomelilla kyrka, Underhållsplan, Ponnert Arkitekter AB, 2005-11-05.
Tomelilla kyrkogård, vård- och underhållsplan 2015, Cissela Olsson, Tony Svensson, Emelie Petersson, Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne, Rapport 2015:40.

Internet

Tomelilla kommun, Länsstyrelsens översiktliga kommunbeskrivningar.

Websida: <http://www.lansstyrelsen.se/skane/Sv/samhallsplanering-och-kulturmiljo/landskapsvard/kulturmiljoprogram/oversiktliga-kommunbeskrivningar/Pages/Tomelilla.aspx>

Tomelilla, Särskilt värdefulla kulturmiljöer, Länsstyrelsens kulturmiljöprogram för Skåne

Websida: <http://www.lansstyrelsen.se/skane/sv/samhallsplanering-och-kulturmiljo/landskapsvard/kulturmiljoprogram/sarskilt-vardefulla-kulturmiljoer-i-skane/Pages/index.aspx>

Övriga uppgifter

Inventeringsdatum: 2016-04-04

Fältinventering: Kerstin Börjesson

Kulturhistorisk karakteristik och bedömning: Författare, efter samråd med referensgrupp utsedd av Lunds stift

Rapportsammanställning och foto: Kerstin Börjesson

Granskning: Anna Rabow, Regionmuseet Kristianstad.

Färdigställd: 2022-06-02

